

ЗМІСТ ІНСТИТУТУ СТИПУЛЯЦІЇ В РИМСЬКОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

CONTENTS OF THE INSTITUTE OF STIPULATION IN ROMAN PRIVATE LAW

Іванова Н.С., к. політ. н.,
доцент кафедри правознавства

Бердянський державний педагогічний університет

Педан В.І., старший викладач кафедри теорії,
історії права і держави та конституційного права

Бердянський університет менеджменту і бізнесу

Предметом дослідження у пропонованій розвідці є зміст інституту стипуляції, що була одним із різновидів вербального контракту в римському приватному праві. Відзначено особливе місце цієї тематики в системі навчального курсу з римського приватного права, без якого неможливим є подальше ґрунтовне вивчення юридичних дисциплін цивільно-правового циклу. Протягом останніх десятиліть з'явилося чимало досліджень учених-романістів, присвячених питанням стипуляції. Водночас ці питання широко висвітлювались також у різноманітних найдавніших джерелах пізнання римського права. Стипуляція була одним із вербальних контрактів і слугувала підставою для виникнення зобов'язань, набувала сили з моменту виголошення урочистої промови, виступала одним із засобів преторського захисту і являла собою словесну обіцянку, надану іншій стороні в присутності претора. Її виконання гарантувалося можливістю застосування певних санкцій. В історії римського права інститут стипуляції зазнав певних змін. Стипуляція з'явилася в архаїчний період, а найбільшого розвитку зазнала за класичної доби.

Зазначено, що стипуляція – це використовується в римському праві одностороння форма договору (контракту), що укладався в усній (вербальній) формі між сторонами (боржником та кредитором) у вигляді виголошення урочистих слів щодо майнових прав римських громадян та іноземців. Вона мала такі обов'язкові ознаки: підставу, предмет, сторони, форму, а також класифікацію. Підставами для її виникнення були різні юридичні факти. При цьому надане зобов'язання було одностороннім і мало абстрактний характер, яке римська правова школа відносила до конвенціональних (договірних). Предметом стипуляції було будь-яке зобов'язання, що включало як право власності, так і право володіння. Розглянуто положення про терміни грошової оцінки предмета зобов'язання, різні умови втрати дійсності стипуляції, обставини, що унеможлилювали вимоги захисту за позовом на підставі стипуляції, обов'язкові вимоги до укладання угоди. Сторонами в договорі могли бути як римські громадяни, так і іноземці. Вона могла здійснюватись як на користь кредитора, так і на користь його правонаступників.

Розглянуто особливості участі в домовленості рабів; відповідальності за стипуляцією. Представниками в такій угоді виступали опікуни, адстипулятори, спонсори. Термін виконання зобов'язання повинен був бути вказаний як умова укладання договору, а термін вимоги за позовом розпочинався з моменту виявлення порушень зобов'язання, які мали місце під час реального настання події за договором. Акцентовано можливість перспективи при дослідженні історії стипуляційних зобов'язань на території Боспорського царства, що входило до Римського протекторату. Розглянуто приклади рецепції інституту стипуляції в сучасному зобов'язальному праві.

Ключові слова: контракт, зобов'язання, претор, римське приватне право, стипуляція, сторони, представництво, факт.

The subject of research in the proposed investigations is the content of the institution of stipulation, which was one of the types of verbal contract in Roman Private Law. There is noted the special place of this subject in the system of the training course on Roman Private Law, without which further thorough study of legal disciplines of the civil law cycle is impossible. There have been many studies by novelist scholars in recent decades on the issues of stipulation. At the same time, these issues were also widely outlined in various ancient sources of knowledge of Roman law. The stipulation was one of the verbal contracts and served as a basis for the emergence of obligations, it came into force from the moment of the solemn speech, was one of the means of praetorian defense and was a verbal promise made to the other party in the presence of the praetor. Its implementation was guaranteed by the possibility of applying certain sanctions. In the history of Roman Law, the institution of stipulation has undergone some changes. The stipulation appeared in the archaic period, and developed the most in the classical era.

It is noted that the stipulation is a unilateral form of agreement (contract) used in Roman Law, concluded orally (verbally) between the parties (debtor and creditor) in the form of solemn words about the property rights of Roman citizens and foreigners. It had the following mandatory features: base, object, parties, form, and classification. The reasons for its emergence were various legal facts. At the same time, the commitment given was one-sided and abstract, which the Roman law school referred to as conventional (contractual). The subject of the stipulation was any obligation that included both the right of ownership and the right of possession. There were considered the provisions on the terms of monetary valuation of the subject of the obligation, various conditions for the loss of validity of the stipulation, the circumstances that made it impossible to protect the claim on the basis of stipulation, mandatory requirements for the conclusion of the agreement. The parties to the treaty could be both Roman citizens and foreigners. It could be carried out both in favor of the creditor and in favor of his successors.

There were considered the features of slaves' participation in the agreement; responsibility for stipulation. Representatives in such an agreement were guardians, advocates, sponsors. The term of fulfilling the obligation was to be specified as a condition for concluding the contract, and the term of requirements for the claim began from the moment of detection of breaches of the obligation that occurred during the actual occurrence of the event under the contract. The possibility of perspective in the study of the history of stipulation obligations in the territory of the Bosphorus Empire, which was part of the Roman Protectorate, was emphasized. Examples of the reception of the institution of stipulation in modern contract law were considered.

Key words: contract, obligations, praetor, Roman Private Law, stipulation, parties, representation, fact.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що рецепція римського приватного права сучасним цивільним правом має позитивне значення. Важко не погодитися з позицією О. Коновалова, який переконує, що «дослідження римського права, безумовно, має величезне значення, оскільки аналіз історії розвитку певного інституту сприяє розумінню призначення цього інституту в сучасній правовій системі» [1, с. 181]. Зазначимо, що у сфері здобуття юридичної освіти римське приватне право виконує фундаментальну функцію для подальшого вивчення галузе-

вих юридичних дисциплін. Без дослідження римського приватного права неможливе подальше ґрунтовне опанування юридичних дисциплін цивільно-правового циклу. Зокрема, одним із питань, що виноситься на вивчення юридичним освітнім компонентом «Римське приватне право», є стипуляція, що традиційно вивчається в системі римського зобов'язального права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інститут стипуляції був предметом широкомасштабних наукових досліджень у працях відповідних науковців, а саме:

І. Новицького, Д. Дождєва, В. Шевченко та інших. Так, І. Новицький у підручнику «Основи римського цивільного права» давав визначення цього контракту, виокремлював вимоги до його укладання, ознаки, особливості документування, розвиток у формі стипуляції взаємин поруки. Д. Дождєв у підручнику «Римське приватне право» розкрив характер стипуляції, процес її розвитку, різновиди захисту зобов'язань, що виникали на підставі стипуляції. В. Шевченко зосередила свою увагу на вираженні стипуляції в сучасному зобов'язальному праві, зокрема, інституті векселя.

Водночас необхідно зазначити, що договір стипуляції широко висвітлювався в таких джерелах пізнання римського права, як Інституції Гая, Дигести Юстиніана та багатьох інших, що відображено в матеріалах пропонованої розвідки.

Метою дослідження є науковий аналіз джерел пізнання римського права щодо змісту інституту стипуляції в римському приватному праві, з'ясування його структурних особливостей, походження та розвитку в історичній площині.

Виклад основного матеріалу. Стипуляція (*sti pulatio*) була одним із різновидів вербальних (усних) контрактів у римському приватному праві, які існували поряд з літеральними, реальними та консенсуальними. По суті, вона виступала в якості однієї з підстав виникнення зобов'язань.

Поряд з інтердиктом, реституцією та вступом у право власності стипуляція була одним із засобів преторського захисту і являла собою вербальну (словесну) обіцянку, надану іншій стороні у присутності претора, й, окрім цього, також гарантувалась, у випадку її невиконання, можливістю застосування примусових санкцій.

Договір стипуляції протягом різних періодів історії римського права зазнав певних змін, що пояснюється особливостями політичного та соціально-економічного розвитку держави. Зауважимо, що найбільшого розвитку цей інститут зазнав за класичної доби (17 р. до н. е. – 235 р. н. е.), у працях таких римських правників, як Гай, Массурій Сабін, Емілій Папініан, Секст Помпоній та інших. Той факт, що стипуляція часто застосовувалась при укладанні угод у Давньому Римі, засвідчують згадки про неї в Дигестах Юстиніана (книги 45, 46), Інституціях Гая (книга III), четвертій книзі епітоми Павла та інших джерелах пізнання римського приватного права.

Відомий дослідник-романіст І. Новицький зазначав, що «стипуляцією називався усний договір, що укладався через питання майбутнього кредитора (*centum dare spondes? – обіцяєш дати сто?*) та відповіді на запитання (*spondeo – обіцяю*) з боку особи, яка погоджувалась бути боржником за зобов'язанням» [2, с. 153]. Сучасний романіст, доктор юридичних наук Д. Дождєв уточнює щодо одного з різновидів стипуляції, що під поняттям “*sponsio*” слід розуміти «узагальнену назву для контрактів, що укладались у формі вимовляння урочистих слів» [3, с. 542]. В. Шевченко зауважує, що «стипуляція – усний договір з суворо визначеними словесними формулами, який укладався між кредитором і боржником» [4].

Отже, *стипуляція* – це використовувана в римському праві одностороння форма договору (контракту), що укладалась в усній (вербальній) формі між сторонами (боржником та кредитором) у формі виголошення урочистих слів щодо майнових прав римських громадян та іноземців.

Історія розвитку стипуляційних договорів (контрактів) закорінена в ранній періодизації римського права – архаїчному періоді (753–367 рр. до н. е.), де стипуляція існувала у вигляді вербального зобов'язання (*sponsio*), як однієї з форм квіритського права. Фактично при *sponsio* представник (спонсор), який здійснював цей вид зобов'язання, ніс відповідальність за невиконання зобов'язання (Закон Аквілія – 287 р. до н. е.; Гай, Книга IV).

Необхідність появи та розвитку стипуляції як підстави для виникнення зобов'язань була продиктована процесами вдосконалення та розвитку господарського життя в Римі та його колоніях, зокрема, подоланням натуральної форми обміну. М. Горбунов справедливо зазначає, що «як і більшість інших інститутів римського права, асиметрична конструкція зобов'язання, що існувала в давній період, удосконалювалась шляхом інтерпретації» [5]. Розширення території римської держави, перехід до нових форм товарообміну передбачали необхідність формування більш зручних правових форм регулювання суспільних взаємин.

Варто зазначити, що право під за часів архаїчного періоду формувалося безпосередньо в Римі, і на початковому історичному етапі, внаслідок відсутності широкомасштабних воєн з метою захоплення інших територій, не виходило поза його межі, як це відбулося пізніше, коли римське право почало формуватися також у колоніях. До того ж, на той час право не мало розподілу на приватне й публічне. Протягом подальшої періодизації римського права (посткласичний та юстиніанівський періоди) інститут стипуляції набув подальшого розвитку та вдосконалення.

Перш ніж перейти до аналізу змісту інституту стипуляції, зазначимо, що, як і будь-яка інша контрактна форма договору, вона мала притаманні їй ознаки: підставу; вид договору; предмет; сторони; форму, на яких ми зупинимося нижче.

Так, *підставами* для договору стипуляції були різні юридичні факти: домовленості, завдання шкоди тощо, тобто вона виникала, згідно з Д. Дождєвим, «із контрактів (*ex contractu*) та з деліктів (*ex delicto*)» [3, с. 476–477]. Наприклад, відомий римський юрист класичного періоду Гай (Gai.4,2) зазначав, що «особистим буде той позов, який ми порушуємо проти того, хто є відповідачем або за договором, або через злочин» [6].

Вид договору. І. Новицький зазначав, що «стипуляційне зобов'язання є одностороннім, тобто одній стороні належало лише право (не пов'язане із зобов'язанням), а на іншу сторону покладался лише обов'язок (без супутнього права)» [2, с. 154]. Окрім цього, Д. Дождєв вказує на «абстрактний характер угоди: в стипуляційній формі можна було укласти угоду практично будь-якого змісту» [3, с. 543]. В такий спосіб, стипуляція була одностороннім договором, тобто таким видом зобов'язання, коли обов'язки однієї сторони здійснити певну дію або утриматися від цього кореспондуються правом іншої сторони у вигляді вимоги без виникнення зустрічного зобов'язання щодо іншої сторони, а також мала абстрактний характер, тобто передбачала можливість укласти угоду будь-якого змісту.

Відомий римський юрист класичного періоду Секст Помпоній здійснив класифікацію зобов'язань, розмежувавши їх на: 1) судові; 2) преторські; 3) конвенціональні; 4) змішані: преторські та судові. Перші два різновиди вказували на суб'єкта відправлення юридичного висновку за зобов'язанням. «Конвенціональні (стипуляції) – це такі, що відбуваються за згодою сторін і їх різновиди настільки численні, що я змушений був би перерахувати майже всі види договорів» (D.45,1,5) [7]. Цей же юрист класифікує стипуляції залежно від терміну, на який вона укладається: «невизначена (за тривалістю) і вічна» (D.45,1,16,1) [7].

Отже, римська правова школа вважає стипуляцію конвенціональним зобов'язанням. У перекладі з латини «*conventio* – угода, договір» [8]. Відповідно до філологічного значення цього терміна, конвенція – це «міжнародний договір із певного питання» [9, с. 290]. Відтак можна зробити висновок, що стипуляція була договірним зобов'язанням.

Предмет договору. Договором стипуляції, як зазначав І. Новицький, встановлювалося «зобов'язання *verbis*» [2, с. 153], у предмет якого входили речі, гроші, раби. Цей же вчений зазначав, що «стипуляційної форми можна

було надати будь-якому зобов'язанню: і позиковому зобов'язанню, і зобов'язанню сплатити ціну за куплену річ тощо. Стипуляцією незрідка користувалися з метою новачії, тобто стипуляцію укладали для того, щоб припинити чинне зобов'язання, поставивши натомість інше, яке виникало зі стипуляції» [2, с. 155]. У такий спосіб, як зазначалося вище, предметом цього договору виступало будь-яке зобов'язання, щодо якого договір стипуляції виступав у якості підстави.

Римський юрист класичного періоду Юлій Павл вказував, що предметом стипуляції могли бути як річ, так і послуга, а саме, що «деякі стипуляції полягають у тому, щоб дати, деякі – в тому, щоб зробити» (D.45,1,2) [7]. При цьому зобов'язання могли передбачати виконання як повністю, так і частинами, «і з усіх них деякі передбачають виконання частинами, як, наприклад, коли ми стипулюємо «дати 10»; деякі не передбачають, як у тих випадках, які за своєю природою не дають можливості розподілу, – наприклад, коли ми стипулюємо сервітут проїзду чи прогону (худоби)» (D.45,1,2,1) [7]. Отже, предметом стипуляції були як матеріальні, так і нематеріальні взаємини (послуги).

Павл зазначав, що предметом стипуляції могло бути як передавання права власності, так і володіння (утримання): «Якщо я стипулював передавання речі, то ми не вважаємо, що стипульованому передається право власності, утім (йому) лише передається (сама річ)» (D.45,1,2,28) [7]. Ульпіан також дотримувався думки, що боржник міг обіцяти лише власну річ: «тому якщо вона залишиться чужою, то слід буде сказати, що стипуляція недійсна» (D.45,1,38,4) [7]. Таким чином, предметом стипуляції могли бути різні види майнових прав (окрім права на чужі речі).

Представник сабініанської школи Публій Салвій Юліан зупинявся на питаннях грошової оцінки предмета стипуляції: «коли хто-небудь стипулює масло в термін або за умови, то його грошову оцінку слід проводити згідно зі станом цін на той день, коли зобов'язання можна реалізувати: адже саме тоді можна вимагати з боржника, інакше вийде, що береться якась інша річ» (D.45,1,59) [7]. На цьому ж питанні зосереджував свою увагу й Ульпіан: «те саме буде і якщо хто-небудь стипулював, що йому буде надано в Капуї певну кількість масла. Адже потрібно розглядати грошову оцінку на той день, коли можна вимагати виконання, а вимагати можна, коли можна прибути до зазначеного місця» (D.45,1,60) [7]. Отже, грошова оцінка предмета договору повинна була мати місце у день виконання зобов'язання.

Павл вказував, що не можна стягнути за невиконання стипуляції, якщо її предмет перестає існувати: «якщо раб помер, то його не можна надати, і відшкодування за невиконання неможливого не признається» (D.45,1,69) [7]. Не існував позов за стипуляцією, якщо сторона у зобов'язанні не могла говорити: «жінка, яка дала посаг моему земляку Глабріону Ісідору, змусила його пообіцяти повернення посагу своєму немовляті у випадку, якщо вона помере, перебуваючи у шлюбі, а потім померла в шлюбі. Було вирішено, що позову за стипуляцією не існує, оскільки той, хто не може говорити, не може й стипулювати» (D.45,1,70) [7]. Отже, не можна було вимагати захисту за позовом за стипуляцією у випадку відсутності предмета або неможливості сторони зобов'язання вимовити певні фрази.

Різноманітні джерела пізнання римського права, що збереглися, містять відомості також про інші умови недійсності стипуляції. Зокрема, Гай зупинявся на факті відсутності предмета договору, внаслідок чого стипуляція вважається недійсною (Gai.3,97,97a). Також цей римський юрист вказував на випадок додавання до стипуляції неможливої умови, внаслідок чого вона також ставала недійсною. Водночас він зазначав, що «відмова, залишена

під неможливою умовою, на думку наших учителів, дійсна, достоту якби відмова була призначена через умови» (Gai.3,98) [10]. Гай також зупинявся і на інших умовах недійсності стипуляції, наприклад, коли сторона в договорі, не знаючи, що річ (предмет договору) належить їй, надсилає стипуляційну форму з метою отримати цю річ (Gai.3,99). У якості обґрунтування недійсності стипуляції Гай вказував на порушення правила відповіді на поставлене запитання (Gai.3,102). Стипуляція вважалась недійсною за умови, якщо вона встановлювалась на ім'я іншої особи, якій сторона договору була непідвладна (Gai.3,103), за участі підвладного (Gai.3,104), сліпого, глухого (Gai.3,105), божевільного (Gai.3,106). Очевидно, що в розглянутих випадках відчутно порушуються умови легітимності угод (законність форми, правосуб'єктність сторін, свобода волевиявлення сторін, відповідність закону змісту угоди).

Ульпіан також зазначав, що предмет стипуляції повинен бути дійсним, чітко оговореним сторонами (D.45.1.1.1.2.3). Цей юрист зауважував, що умова, за якої здійснюється стипуляція, повинна бути реальною, протилежне призведе до недійсності зобов'язання. Також, як умову дійсності стипуляції, Ульпіан вказував і дотримання терміну. Секст Помпоній вказував на такі умови укладання стипуляції: перебування на території держави; інші обставини життя; виконання певних дій (наприклад, зведення будівлі) (D.45,1,10;11;12).

Зауважимо, що кондикція (абстрактні позови) за допомогою стипуляції не мала сили (D.45,1,10,1). Окремо Помпоній та Ульпіан вказували на таку обов'язкову умову стипуляції, як її реальність – «якщо я стипулював за умови власну річ, то стипуляція буде вважатися дійсною в тому випадку, якщо на час настання умови річ не буде моєю»; «якщо в імені раба, видачу якого собі я стипулював, було допущено помилку, то, оскільки щодо власне тілесної (субстанції) все було зрозуміло, стипуляція вважається чинною» (D.45,1,10,31) [7].

Він же зауважував таку умову недійсності стипуляції: «стипуляція недійсна, якщо до неї додано умову, що залишає право вирішувати тому, хто давав обіцянку» (D.45,1,17) [7]. Також Ульпіан вказував на аморальність, як на обов'язкову умову недійсності договору: «аморальні стипуляції не мають жодної сили»; «стипуляція суперечить добрій моралі» (D.45,1,10,61) [7].

Отже, ми розглянули такі умови недійсності стипуляції: відсутність предмета договору; додавання до стипуляції неможливої умови; самоомана сторони щодо приналежності речі; встановлення договору на ім'я іншої особи, якій непідвладна сторона договору; здійснення договору за участі підвладного, сліпого, глухого, божевільного; нереальність умови стипуляції; недотримання терміну виконання; аморальність; умова, що залишає право вирішувати тому, хто давав обіцянку.

Форма договору. Характерною ознакою форми стипуляції була її вербальність (усна форма). Стипуляція здійснювалася в обов'язковій та чіткій формі виголошення урочистих слів. І. Новицький зазначав, що договір набував «юридичної сили шляхом і з моменту виголошення відомих фраз» [2, с. 153]. Ульпіан також вказував на обов'язковий вербальний характер стипуляції. При цьому вербальність, за його словами, повинна була мати чіткий визначений формальний прояв (D.45,1,3).

У такий спосіб договір стипуляції вважався укладеним і набував чинності з моменту усного виголошення урочистих обов'язкових слів. Так, наприклад, Гай зазначав, що «вербальне зобов'язання укладається шляхом запитання й відповіді, наприклад: «Зобов'язуєшся урочисто дати? – Зобов'язуюся урочисто дати. Даси? – Дам. Обіцяєш? – Обіцяю. Чи дась чесне слово виконати свою обіцянку? – Даю чесне слово. Ручаєшся? – Ручаюсь. Зробиш? – Зроблю» (Gai.3,92) [6].

Обов'язковими вимогами для укладання стипуляції були, як зазначав І. Новицький, «присутність сторін, які домовляються, в одному місці, усне запитання кредитора і така сама відповідь боржника» [2, с. 153–154]. При цьому Гай вказував на особливості виникнення зобов'язань внаслідок обіцянки (Gai.3,96) [6]. Ульпіан зауважував, що стипуляція може бути укладена сторонами будь-якою мовою: «чи лунає відповідь тією ж мовою, не важливо» (D.45,1,6) [7]. Зазначимо, що в якості забезпечення виконання зобов'язань, що виникали внаслідок стипуляції, передбачалася гарантія.

Щодо порядку виконання умов зобов'язання, римський юрист ІІ ст. Африкан Секст Цецилій зазначав, що за наявності альтернативних умов у зобов'язанні стипуляція стає дійсною незалежно від того, яка з умов була виконана першою: «якщо хто-небудь стипулює в такий спосіб: «або якщо корабель прибуде з Азії, або якщо Тацій стане консулом», то, яка б умова не здійснилася першою, стипуляція стає дійсною і більше (удруге) не може стати дійсною. Адже коли одна з двох незалежних умов зникне, то необхідно, щоб решта робили стипуляцію дійсною» (D.45,1,63) [7]. Цей же юрист робить висновок щодо правомірності виконання стипуляції, якщо умова настає в майбутньому: «така стипуляція має силу...» (D.45,1,64) [7].

Гай вказував на певні особливості виконання зобов'язань у вигляді стипуляції. Наприклад, форма стипуляції була обов'язковою під час надання боржником посагу за дружиною, а також щодо чоловіка «якщо хто-небудь інший обіцяє чоловікові за його дружиною посаг, то він повинен буде зобов'язатися за загальними правилами, тобто, щоб член подружжя спершу здійснив стипуляцію» (Gai.3,95-a) [6]; неприпустимим вважалося встановлення у договорі часу виконання зобов'язання після смерті хоча б однієї за сторін або вказівка на невизначеність настання смерті» (Gai.3,100) [6]; аналогічні обставини Гай відзначав також щодо факту «применшення правоздатності» (Gai.3,101) [6].

Отже, обов'язковими вимогами до форми стипуляції були: усна форма; наявність урочистої обіцянки; присутність сторін; умови гарантії її виконання. Посутніми були й інші вимоги до форми укладання договору.

Сторони (суб'єкти) договору. Д. Дождев вказує, що «спонсія була доступною лише для римських громадян» [3, с. 542]. Утім, у міру розвитку стипуляції в римському суспільстві, Гай щодо суб'єктності договору стипуляції вказував, що «інші ж види належать загальнонародному праву і використовуються між усіма людьми, – як між римськими громадянами, так і між іноземцями» (Gai.3,93) [6]. Відтак очевидно, що сторонами договору стипуляції виступали як римські громадяни, так і іноземці, виняток становили тільки глухі та німі особи, які не могли сприйняти вербальний зміст договору. Водночас Гай розмежував суб'єктність зобов'язань у вигляді стипуляції (римські громадяни або іноземці), залежно від виду словесних зобов'язань (Gai.3,93). Отже, сторонами договору стипуляції виступали особа, яка давала обіцянку (боржник – *geus promittendi*), та особа, яка обіцянку отримувала (кредитор – *geus stipulandi*).

Ульпіан також чітко визначав дві сторони у зобов'язанні, що було наслідком стипуляції – «стипуляція може здійснюватися не інакше як у тому випадку, коли говорять обидва» (D.45,1,1) [7]. Цей юрист відзначав, що «також і зі сторони позивача стипуляція здійснюється на користь його самого та інших, його спадкоємців, тобто якщо йому самому не було дозволено володіти річчю» (D.45,1,37,4) [7]. З цього випливає, що стипуляція могла здійснюватися як на користь власне позивача, так і на користь його правонаступників.

Юліан окремо вказував на особливість стипуляції, коли стороною в ній виступав раб. При цьому, якщо обумовлювалося питання «про право», зобов'язання вважа-

лося недейсним. Якщо ж обумовлювалося питання «про факт», то стипуляція мала силу (D.45,1,38,6). Це пояснюється тим, що в римському суспільстві раб виступав не в якості суб'єкта, а об'єкта майнового права.

Окрім цього, Гай приділяв увагу особливостям представництва під час здійснення стипуляції (Gai.3,107–127), згадуючи таких осіб: опікуна, адстипулятора, спонсора, фідеїпромісора. При цьому автор посилався на такі нормативні акти того часу, як Закон Фурія, Закон Апулея, Закон Цирцея, Закон Корнелія, Закон Юлія, Закон Публія.

Отже, сторонами в договорі стипуляції (боржником та кредитором) могли бути як римські громадяни (квірити) так і іноземці. Стипуляція могла здійснюватися як на користь кредитора, так на користь його правонаступників. Цей договір мав певні особливості, коли стороною в ньому виступав раб, відповідно до правового статусу останнього в римському суспільстві. Представниками в договорі стипуляції виступали опікуни, адстипулятори, спонсори, фідеїпромісори.

У контексті цієї розвідки зупинимося також на інших особливостях договору стипуляції. Так, Павл окремо вказував на солідарну відповідальність за стипуляцією, особливості відповідальності спадкоємців (D.45,1,2,2–6), Катон зупинявся на накладанні штрафних санкцій як гарантії виконання зобов'язання за стипуляцією (D.45,1,4,1). Також стипуляція не підлягала виконанню, якщо позову за стипуляцією протиставлялася наявність засобів преторського захисту (*exceptio*) (D.45,1,26), тобто інших, передбачених римським правом, особливих способів захисту порушеного права, які надавалися владою претора.

Щодо термінів виконання зобов'язання, що стало наслідком стипуляції, Павл вказував таке: «якщо хто-небудь стипулював так: «Якщо до найближчих березневих календ робота не буде завершена, (чи обіцяєш) дати стільки грошей, скільки коштуватиме ця робота?», то термін обіцянки настає не з того дня, коли було укладено договір підряду, а з березневих календ, позаяк до березневих календ проти боржника не можна подати позов» (D.45,1,72,1) [7], тобто термін виконання зобов'язання повинен був бути вказаний у якості умови в договорі.

Окрім цього, Павл зауважував таке: «зрозуміло, що (ані) якщо хто-небудь стипулював «підперти інсулу», не слід очікувати, щоб інсула завалилася, і лише тоді подавати позов; ані якщо (хто-небудь стипулював) «збудувати інсулу», (не слід чекати), щоб минуло стільки часу, за який можна (повністю) збудувати інсулу; але коли вже почало проявлятися прострочення у будівлі інсули, тоді можна подавати позов, і тоді настає термін (вимоги виконання) зобов'язання» (D.45,1,72,2) [7]. З цього випливає, що термін вимоги за позовом розпочинався з моменту вияву порушення зобов'язання.

Щодо термінів вимоги за стипуляцією цей юрист також зауважував, що «якщо хто-небудь стипулював що-небудь, (що перебуває ще) в череві, або майбутні плоди, або зведення будівлі. Адже тоді з'являється позов, коли це може бути надане за своєю природою. Так, той, хто стипулював, що йому дадуть в Карфагені, у той час як сам він перебуває в Римі, вважається таким, що за замовчуванням має на увазі певний час, за який можна дістатися Карфагена. Також і якщо хтось стипулює у вільновідпущеного послуги, то термін вимоги їх виконання настає не раніше, ніж той, на який вони були призначені і коли не були здійснені» (D.45,1,73) [7]. Отже, ці строки настають за реального настання події за договором.

Особливо актуальними в сучасних умовах, на наш погляд, є наукові дослідження, присвячені інституту стипуляції, що діяв у колоніях Давнього Риму, розташованих на території сучасної України, зокрема, Боспорського царства, що розміщувалося на території Північного Причорномор'я. Відомо, що «з кінця I – до середини III ст. н. е. Боспорське царство перебувало в політичній

залежності від римської імперії... У 534 р. візантійський імператор Юстиніан включив Боспор до складу своєї імперії» [11, с. 30, 33]. О. Гавриленко робить висновки, що «усі наведені факти, що засвідчують тісні відносини між Римом та Боспорською державою дозволяють дійти висновку: царство в цей час із деякими пересторогами можна вважати периферією римської цивілізації. Правова система Боспору зазнала певного впливу римського права. Неможливо визначити, наскільки значним був цей вплив. Але сам факт його наявності не може ігноруватися вітчизняною історико-правовою наукою» [12, с. 52]. Отже, наведені вище наукові погляди обґрунтовують здійснення історичного аналізу правових пам'яток цього державного утворення в контексті класичного, посткласичного та юстиніанівського періодів в історії римського права.

У цій роботі окремо слід відзначити, що на сьогодні стипуляція знайшла прояв у сучасному зобов'язальному праві, зокрема, інститутах векселя, звичаю (звичаю ділового обороту) (ст. 7 Цивільного кодексу України – далі ЦКУ), усних угод (ст. 206 ЦКУ) тощо. Окрім цього, ст. 639 ЦКУ вказує, що договір може бути укладений у будь-якій формі, тобто і в усній (за винятком встановлених у законі вимог до форми договору – ч. 1 ст. 206 ЦКУ), що також є різновидом рецепції інституту стипуляції в сучасному цивільному праві.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити такі висновки. Стипуляція була одним із різновидів вербальних контрактів у римському приватному праві і виступала в якості підстави виникнення зобов'язання. Без вивчення цієї тематики неможливе подальше ґрунтовне засвоєння юридичних дисциплін цивільно-правового циклу. Цей договір набував сили з моменту виголошення урочистих слів. При цьому стипуляція була одним із засобів преторського захисту і становила словесну

обіцянку, надану іншій стороні у присутності претора, а також гарантувалася можливістю застосування санкцій.

В історії римського права зміст цього інституту зазнав певної динаміки, що розпочалася в архаїчний період, а найбільшого розвитку зазнала за доби класичного періоду, що було продиктоване потребами розвитку господарського життя. Стипуляція була односторонньою, усною, мала абстрактний характер і вербальну форму у вигляді виголошення урочистих слів щодо майнових прав римських громадян та іноземців. Вона мала такі характерні ознаки: підставу, предмет, сторони, форму, а також класифікацію. Підставами для її виникнення були різноманітні юридичні факти. Предметом стипуляції могло бути будь-яке зобов'язання, як право власності, так і володіння, виконання дозволялося як повністю, так і частинами. Авторами розглянуто положення з різних джерел пізнання римського права: про терміни грошової оцінки предмета зобов'язання; умови недійсності; неможливості вимоги захисту за позовом через цей договір; обов'язкові вимоги до його укладання; до форми договору; питання правонаступництва; правосуб'єктності раба при укладанні договору; відповідальності за стипуляцією; представництва; терміну виконання зобов'язань як умови в договорі; початок терміну вимоги за позовом та правил виникнення права вимоги. Вказано на перспективність подальших досліджень стипуляційних взаємин на території Боспорського царства, розташованого на території сучасної України. Окремо автори зупинилися на прикладах рецепції інституту стипуляції в сучасному зобов'язальному праві.

Результати цієї роботи пропонуємо використовувати як у ході наукових досліджень у сфері романістики, зокрема, у сфері римського зобов'язального права, так і під час засвоєння освітнього компонента «Римське приватне право».

ЛІТЕРАТУРА

1. Коновалов А. В. Наследие римского права и принципы права. Теория и практика. Loaded: 11-02-2022 PMt 21:16:04. С. 181–188.
2. Новицкий И. Б. Основы римского гражданского права. Москва : Госюриздат, 1960. 240 с.
3. Дождев Д. В. Римское частное права : учебник для вузов / под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н. проф. В. С. Нерсисянца. 2-е изд. изм. и доп. М. : Норма, 2010. 784 с.
4. Шевченко В. С. Стипуляція в римському праві і вексель в сучасному цивільному праві. *Вестник Пермського університету. Юридическі науки*. 2012. Випуск 4 (18). URL: <http://www.jurvestnik.psu.ru/index.php/ru/vypusk-4182012/21-2010-12-01-13-31-58/-4-18-2012/331-shevchenko-stipulyacziya-v-rimskom-prave-i-veksel-v-sovremennom-grazhdansko-pravovom-pole> (дата звернення: 09.02.2022).
5. Горбунов М. А. Стипуляція і її значення для розвитку системи римського зобов'язального права. *Вестник Московського університету МВД Росії. Юридическі науки*. 2010. № 10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/stipulyatsiya-i-ee-znachenie-dlya-razvitiya-sistemy-rimskogo-obyazatelstvennogo-prava/viewer> (дата звернення: 15.02.2022).
6. Гай. Інституції, Книга IV : веб-сайт. URL: <http://ancientrome.ru/ius/i.htm?a=1446004000#88> (дата звернення: 15.02.2022).
7. Дигести Юстиніана. Книга 45. Бібліотека Гумер. Право і юриспруденція : веб-сайт. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/digest/45.php (дата звернення: 16.02.2022).
8. Большой латинско-русский словарь : веб-сайт. URL: <http://linguaeterna.com/vocabula/list.php?letter=C> (дата звернення: 16.02.2022).
9. Ожегов С. И. Словарь русского языка: 70 000 слов / под. ред. Н. Ю. Шведовой. 23-е изд., испр. М. : Рус. яз., 1991. 917 с.
10. Гай. Інституції, Книга III : веб-сайт. URL: <http://ancientrome.ru/ius/i.htm?a=1446003000#97> (дата звернення: 15.02.2022).
11. Історія держави і права України : підручник / С. Д. Гусарев, В. К. Антошкіна, О. О. Сердюк та ін.; за ред. д-ра істор. наук, проф. В. В. Соловйової. Донецьк : Юго-Восток, 2014. 535 с.
12. Гавриленко О. А. Боспоро-римські взаємини у другій половині I ст. до н. е. – третій чверті III ст. н. е.: історико-правове дослідження. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. Вип. 34. С. 46–53.